

ISTARSKA POVIJEST U RADOVIMA LUJE MARGETICA

Istarska povijest zauzima značajno mjesto u plodnom opusu Luje Margetića, redovnog profesora i šefa katedre pravnopovijesnih znanosti Pravnog fakulteta u Rijeci, te izvanrednog člana JAZU. Značajka je njegovih radova o Istri — u prvom redu — to što je u svakome od njih na osnovi temeljite analize vrela i diskusije s drukčijim stajalištima iznio nove znanstvene prijedloge. Radovi o Istri L. Margetića mogu se podijeliti u četiri skupine.

A. ANTIČKA ISTRA. Već u svome prvome radu o antičkoj Istri »Il ius Italicum delle comunità liburniche« (Plin. Nat. hist. III, 21, 139), Živa Antika 27, Skoplje 1977, str. 401—409, Margetić analizira problem sadržaja tzv. ius Italicum nekih liburnijskih općina, kojeg spominje poznati antički pisac Plinije Stariji. Margetić upozorava na to da se u našoj literaturi pogrešno tumači sadržaj ius Italicum — to je, navodno, samo jedna od faza razvoja gradskih općina za vrijeme Rimskog Carstva. Međutim, ius Italicum je najviši stadij u razvoju nekoga grada. Tim privilegijem, kojeg je u Rimskom Carstvu postiglo samo 35 najvećih i najvažnijih gradova (npr. današnji Köln, Lyon, Beirut, kasnije i ondašnji Konstantinopol) priznaje se oslobođanje od poreza, a na zemljama na teritoriju takve gradske općine bilo je moguće stjecati najvišu vrstu rimskog vlasništva, tzv. dominium e iure Quiritium. Čak ni Iader (Zadar) ni Salona nisu uspjeli postići ius Italicum. Iz toga Margetić zaključuje da je ius Italicum liburnijskih općina — i to upravo onih manje važnih (npr. Flanona, Plomin) — morao značiti nešto drugo. Taj specifični liburnski ius Italicum, kojeg uostalom spominje samo Plinije, sastoji se samo od nekih manjih povlastica. Margetićev mišljenje slično je donekle mišljenju Mommsena, koji je već odavno predlagao specifični sadržaj liburnskoga ius Italicum, ali je u svom shvaćanju ostao osamljen.

U radu »Plinio e le comunità della Liburnia«, Atti Centro di ricerche storiche (dalje Atti IX), Rovinj 1978—1979, str. 301—358, Margetić raspravlja o velikom broju problema koji se odnose ne samo na liburnske gradske općine nego i na cijelokupno Rimsko Carstvo. Od velikoga broja analiziranih problema svakako je najinteresantnija i za nas najvažnija spoznaja do koje je došao Margetić u diskusiji s Alföldijevim shvaćanjem, inače do sada vladajućim u znanosti, naime, da je romanizacija naših krajeva u prvim stoljećima Rimskog Carstva bila daleko polaganija nego što se to do sada mislilo. Nerimsko, domorodačko stanovništvo ostalo je iz raznih razloga vjerno svojem jeziku i svojoj kulturi i tek od IV st. romanizacija naglo prodire.

Posebno važno mjesto u Margetićevim antičkim studijama što se odnose na Istru ima rad »Accenni ai confini augustei del territorio tergestino«, Atti X, 1979—1980, str. 75—101. U tom članku Margetić pobija dosadašnje teze o antičkim i ranosrednjovjekovnim granicama tršćanskog područja (Kandler, Benussi, Kos, Degrassi, Sticotti). Pri tome analizira povlasticu koju je Tergeste (Trst) dobio još od Augusta, a po kojoj je područje Karna i Kata (po Margetiću oba su se »naroda« nalazila sjeverno od Trsta) atribuirano Trstu te, dakle, nije pripojeno tršćanskom području, nego su, uz ostalo, tršćanski funkcionari dobili samo izvjesna prava jurisdikcije nad tim »narodima«. Naprotiv, područje oko Aegide (Kopar) potpuno je sjedinjeno s tršćanskim područjem (tzv. contributio). Područje oko današnjih Buja i Novigrada također nije bilo priključeno Trstu, ali se čini da je bilo atribuirano.

Analiza vrlo važnoga i zanimljivog natpisa iz Materije (CIL V 698) koja spominje »narod« Rundictes (danas Rodik) dovodi Margetića do zaključka da ni to područje nije bilo podložno Trstu, već se tu radilo o državnom dobru.

U doba dominata dolazi do proširenja tršćanskog područja na Karne i Katalje sjeverno te Materiju i Roč istočno od Trsta. Rad je posebno zanimljiv za šire istarsko područje jer se autor ne ograničava na analizu Trsta i okolice, nego raspravlja i o položaju »naroda« Fecusses, koji su se po Margetiću nalazili oko današnjeg Barbana i bili atribuirani rimskoj koloniji Pola.

Ne bi li bilo vrlo zanimljivo i korisno za naša povijesna istraživanja antičke da se bar neki navedeni Margetićevi radovi prevedu na naš jezik?

Nezakcij, stari grad Histria, osvojen 178. g. pr. n. e., pobuđivao je i pobuđuje još uvijek golemo zanimanje naše i strane znanstvene javnosti. Zato nije čudo što je Margetić u svom radu »Res publica Nesactiensium«, Živa antika 33, 1983, str. 195—200 podrobno analizirao položaj Nezakcija u odnosu na koloniju Pola i došao do novih, izvanredno zanimljivih rezultata.

Spomenutim radovima treba pribrojiti još dva koja se odnose na Tarsatiku (Rijeka), jer su neposredno povezani s istarskom antičkom poviješću. Jedan od njih je što je TARSA [...] u CIL 14579, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 36, 1986, str. 585—590 u kojem autor, protivno Degrassijevu mišljenju, dokazuje da se inskripcija CIL 14579 doista odnosi na Tarsatiku. Naime, Degrassiju je ta inskripcija smetala u njegovoj tezi o tome da se antička Italija protezala preko Tarsatike približno do današnje Crikvenice. Smatram Margetićevu argumentaciju uvjerljivom, a njegovu tezu dokazanom. Prošlost Rijeke time svakako nije samo obogaćena jednim važnim vrelom nego je dobila svoje pravo mjesto u okviru povijesti ostalih liburnijskih gradova. Naime, i Rijeka je bila čak još u drugoj polovici II st. slabo romanizirana.

Još je dragocjeniji rad »Tarsatica, Izvori za pravnu povijest Rijeke«, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci 4, 1983, str. 435—458. U toj je radnji Margetić sakupio sva poznata vrela koja se odnose na riječku povijest do XII stoljeća. Osobito uspješnim čini mi se dokazivanje da je vizigotski vladar Alarik ovdje boravio sa svojim četama oko 2 godine (401—403), a i analiza podatka o biskupiji što ju je 996. godine u Tarsatici navodno osnovao car Oton III, podatka kojega se do sada nije moglo uspješno povezati s onim što znamo o riječkoj povijesti koncem X stoljeća, dobila je vrlo uvjerljiv rezultat. Oton III je ispravom iz 996. god. naznačio smjer njemačkih pretenzija, koje su se kasnije i ostvarile. Isprava ima dakle programski karakter i nije dokaz za stvarno postojanje te biskupije.

B. RANI SREDNJI VIJEK. U radu »Histria u dvije vijesti iz prve polovice VII stoljeća«, Živa antika, 32, 1982, str. 171—176, autor dokazuje da se u jednom pismu pape Grgura I iz 600. god. ne govori o »istarским vratima«, tj. o vipavskoj dolini kroz koju bi navodno po Kosu, Grafenaueru i drugima Slaveni nadirali u Italiju, već u nečem posve drugom, tj. o činjenici da 600. god. Slaveni već jesu u Istri, koja se tada smatrala dijelom Italije. Oni su u Istru nadirali preko Učke, a bizantske su se snage odupirale oko Trsta, Kopra i Novigrada te južnije oko Poreča i Pule.

Osim toga, na centralnim vratima bazilike sv. Petra u Rimu nalazi se natpis o velikim uspjesima pape Honorija I (625—638) protih istarskih shizmatičara. Na tom natpisu стоји да су се ти успјеси десили пред 17 година (septes et decies). Vladajuća nauka настоји то protumačiti kao 70 година (!) i time onemogууje ispravno tumačenje. Kako septes et decies nesumnjivo znači 17, natpis treba po Margetiću potpuno drukčije tumačiti, tj. kao bijeg shizmatičara Fortunata iz gradačke patrijarške stolice oko 627. godine, a Margetićeva analiza izvora dokazuje da je Fortunato doista bio patrijarh u Gradu 17 godina.

U svom radu »Neka pitanja u vezi s Istrom (I—VII stoljeće«, Živa antika, 32, 1982, str. 52—82, Margetić analizira problem granica Istre od Augustovih vremena do dolaska Slavena pri čemu u diskusiji s do sada prihvaćenim stajalištima dokazuje da se istočne granice Istre nisu pomicalle sve do kraja VI stoljeća. Zanimljivo je i važno upozorenje Margetića da je dolaskom Langobarda, a malo kasnije Slavena i Avara, pojmom »Istra« doživao veliku promjenu. Naime, pod tim pojmom počelo se razumijevati samo vrlo usko obalno područje od Pule preko Poreča i Trsta sve do venecijanskih laguna (uključujući i današnju Veneciju). U ovome radu osobito pažnju privlači analiza vijesti Ravenatskog anonima o gradovima u Dalmaciji i Istri, koja donosi posve nova gledanja na taj problem, pa uz ostalo autor dokazuje da je u doba od 454. do 480. god. granica rimske Dalmacije doživjela u današnjoj Bosni velik pomak prema jugu, tj. Panonija se povećala za pojas zemlje od oko 30 km južnije od Save, i objašnjava razloge toga pomaka. Vrijedi dodati da autor vrlo uvjerljivo dokazuje da Dandolove »vijesti« o navodnim zidinama od Istre do Konstantinopola (!) nisu drugo nego njegova uobičajena maštovita i više nego slobodna interpretacija starijih pisaca. Te Dandolove »vijesti« treba konačno napustiti kao potpuno bezvrijedne — zaključuje Margetić.

Margetić se osobito bavio Rižanskim placitom. O njemu je pisao vrlo podrobno u svojoj knjizi »Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava«, Zagreb 1983, str. 11—25, i upozorio na pogrešan prijevod kojim su se na žalost služili Kirac i drugi hrvatski znanstvenici poslije njega koji su zbog toga dolazili do posve pogrešnih rezultata. Dovoljno je ovdje spomenuti samo to da se u nas pojmu ekskuzata, tj. seljaka koji se po Rižanskom placitu bili dodjeljivani tribunima, nije shvaćao u smislu »izuzeti seljaci« (excusatos), nego — »zlatnici« (!), a da se izraz »vojna jedinica Trst« (numerus tergestinus) prevodio kao — »Trst na broj« (?). Uz to je Margetić dokazao da su se već u to doba Slaveni naselili u Istri dijelom kao pokršteni zakupci državnih zemalja, a dijelom kao nepokršteni vojnici, koji su živjeli organizirani u općinama.

O Rižanskom placitu pisao je Margetić i u drugim svojim radovima. Ipak, ne mogu a da ne upozorim na još jedan Margetićev vrlo značajan rad koji se odnosi na Rižanski placit. Naime, u najnovijem broju (46) *Revue des études byzantines*, Paris 1988, str. 125—134 izšla je studija »Quelques aspects du Plaid de Rižana« u kojoj Margetić diskutira o novim radovima koji su se o Rižanskom placitu pojavili u evropskoj znanosti. Poznato je da je Rižanski placit »jedna od najvrednijih isprava« (E. Mayer) za upoznavanje bizantskoga i franačkoga javnog prava od IX do XI st. i zato je razumljiv velik interes evropskih znanstvenika (bizantologa, medievista, pravnih povjesnika) za taj neobično značajan dokument. Na osnovi objavljenog teksta

s fotografijama (A. Petranović — A. Margetić, »Il Placito del Risano«, Atti 14, 1983—1984, str. 71—75) Margetić dokazuje da su nova izdanja, osobito ona Guilloua (»Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle«, Rim 1969, str. 301—307) nepouzdana. Evo samo jednog primjera: Manaresi, koji je 1955. izdao Rižanski placit, čitao je određeni toponim »Montanna«, a Guillou »Montana«. Oboje je pogrešno jer tekst glasi »Montauna«, a to znači da se ime toga grada u IX stoljeću, a očito i ranije, upravo tako izgovaralo, što potvrđuje Skokovo dokazivanje da je slavenski Motovun nastao iz prastare diftongizacije u istarskom narodnom govoru, koja je oko Motovuna već odavno nestala i koja se do danas sačuvala samo oko Rovinja i u još nekim istarskim mjestima. Tako ispravno čitanje Rižanskog placita ne daje samo potvrdu Skokovih istraživanja nego i dokazuje da su se Slaveni već vrlo rano naselili u Istri. Od velikog broja ostalih teza i argumentacija, koje Margetić iznosi u prilog svojeg tumačenja Rižanskog placita podvukao bih samo još i vrlo uspješno dokazano razlikovanje između raznih vrsta kolona vezanih za zemlju — razlikovanje koje potvrđuje — sa svoje strane — nove Margetićeve teze o razvoju rimskog kolonata (»Neki pravni problemi kolonata u kasnom Rimskom Carstvu«, Analji Pravnog fakulteta u Beogradu 34, 1986, str. 285—307), gdje je svoje originalno shvaćanje kolonata Margetić dokazivao također na izvornom materijalu koji se odnosi na naše krajeve.

Margetić je u svom radu »Iz pazinske prošlosti«, Istra 21, Pula 1983, str. 80—90, analizirao ispravu cara Otona II kojom je porečkoj biskupiji dodijeljen imunitet. Isprava je vrlo važna za istarsku povijest jer su gradovi koji se u njoj spominju — Pazin, Pićan, Plomin, Raša — bez ikakve sumnje jezgro buduće Pazinske grofovije. Gorički grofovi, po Margetiću, nisu se dokopali vlasti nad Pazinom kao »zaštitnici«, advocati, porečkog biskupa, nego kao advokati akvilejske patrijarhije, u biti nasilnim i bezobzirnim iskoristavanjem raznih okolnosti bez ikakva pravna temelja. U ispravi iz 1012. god. kralj Henrik II predaje vojnike-graničare-seljake oko Pazina i Pićana u vlast akvilejskog patrijarha, a kako u X st. nije bilo većih migracijskih strujanja, nema sumnje u to da su ti vojnici-graničari-seljaci bili posade sastavljene od predaka današnjeg hrvatskog življa.

C. RAZVIJENI SREDNJI VIJEK. U svojem radu »Isprava o zemaljskom miru između istarskog stanovništva i markgrofa W.« Problemi sjevernog Jadrana, 5, 1985, str. 33—49 Margetić dokazuje da se isprava koja izvještava o tome miru ne odnosi na markgrofa Ulricha iz obitelji Orlamünde (XI stoljeće), kako se to kod nas obično misli, nego na patrijarha Völfgera i njegov »ugovor« sa stanovnicima Istre iz 1217. godine. To je tvrdio već 1911. Lenel, a njegovim je dokazima dodao Margetić još nekoliko svojih.

U radu »Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina«, Dometi br. 6, 1974, str. 5—24 autor analizira općinsku organizaciju Kastva, Veprinca i Mošćenica, a osobito se obazire na razvoj Lovrana i Brseča i uopće seoskih općina Pazinske grofovije. Pri tome je najvažnija analiza podavanja seoskog stanovništva u Liburniji i središnjoj Istri u XV i XVI stoljeću (zajedničke obveze općine kao cjeline, pojedinačne obveze pučana).

Ovim radovima dodajmo još dva: »Razvod između Kastva i Gotnika 1541«, Istra, god. 17, br. 7, 1979, str. 83—97 te »Povijesno-pravni aspekti staroga Lovrana«, Liburnijske teme 6, Opatija 1987, str. 55—57.

D. PRAVO U SREDNJOVJEKOVNOJ ISTRI. Margetić je objavio veći broj radova koji se odnose na pravnopovijesne probleme srednjovjekovne Istre.

Neki od tih radova imaju izvanredno značenje za analizu pravnih instituta Istre, i to ne samo za našu pravnu povijest nego i za evropsku. To se osobito tiče jednog od najzanimljivijih pravnih instituta srednjovjekovne Istre — braka na istarski način, koji se duboko razlikuje i od rimskomletačkog dotalnog sustava i od sistema braka na slavenski način i koji je pobudio u znanosti vrlo velik interes. Brak na istarski način nastupao je po sili zakona, ako ga supružnici nisu izrijekom isključili i odlučili da se u njihovim imovinsko-pravnim odnosima primjenjuje neki drugi sustav. Braćom na istarski način supružnici su stupali u jednu vrstu imovinske zajednice pa su do sada svi evropski znanstvenici koji su se tim pitanjem bavili tvrdili da je riječ o univerzalnoj imovinskoj zajednici. Margetić je u nekoliko studija dokazao da to nije tako: »Brak na istarski način«, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu (VHARP) 15, 1970, str. 279—309, »Brak na istanski način«, Istra 8—9, Pula, str. 25—33, članak u »Histrica et Adriatica, Saggi storico-iuridico«, Trst 1983, str. 11—38.

Ostali radovi su pravnopovijesnog karaktera pa — za sada — samo navodim njihove naslove, koji već i sami za sebe mnogo govore: »Pravo prvo-kupa i otkupa u srednjovjekovnoj Istri«, VHARP 16, 1971, str. 169—212, »Aliquid in contentu et benedictione istarskih statuta«, Jadranski zbornik 8, Rijeka — Pula 1972, str. 185—213, »Neoporučno naslijedno pravo u srednjovjekovnoj Istri«, VHARP 17, 1972, str. 159—156, »Porijeklo načela paterna paternis u srednjovjekovnim pravnim sustavima na jadranskoj obali«, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 33, 1983, str. 131—140, »Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima«, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 20—21, 1983—1984, str. 76—83, itd.

I u svojim širim sintezama hrvatske pravne povijesti Margetić se podrobnno pozabavio Istrom. Tako je u svojoj knjizi »Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava«, Zagreb 1983, Margetić na sistematičan način prikazao temelje istarskog stvarnog prava (str. 11—56); u već spomenutoj knjizi »Histrica et Adriatica« članci o srednjovjekovnom istarskom pravu obuhvaćaju velik dio knjige (str. 11—99), a u »Nacrtu povijesti države i prava naroda SFRJ do konca XVIII stoljeća«, Rijeka 1988, o Istri se govori na str. 7—10 (Istra u antici), 13 (pismo Kasiodora stanovnicima Istre), 22—23 (darovanje Trsta tršćanskom biskupu 948), 24 (ugovor grofa Sikarda s Mlečanima iz 977), 28 (Rižanski placit iz 704), 48—49 (Gradovi na Slovenskom primorju), 52—53 (arbitražna odluka goričkog grofa iz 1239. i oslobođanje Trsta od biskupske vlasti 1253. godine), 62 (o Pazinskoj grofoviji), 76—79 (odломci iz Puljskog statuta s komentarom), 112—113 (iz Pazinskog urbara 1573—1578).

— O —

Da zaključim: u Margetićevim radovima povijest Istre dobila je u mnogim aspektima poticajne spoznaje. Njegov rad svojim idejama i argumen-

tacijom, a također i svojim opsegom postao je nezaobilaznim za svakoga onoga koji se želi informirati o istarskoj prošlosti, a ništa manje ni za one koji će se ubuduće baviti problemima istarske povijesti u antici i srednjem vijeku.

Petar Strčić

Petar Strčić